

מגמות ספרותיות ואמנותיות בחיבורו של אברהם בן חנניה יגל 'ספר גיא חזיון'

מאת

דוד רודרמן

על אף חשיבותם הרבה לתולדות חיי הרוח והחברה היהודית של שלהי תקופת הרניסאנס באיטליה, עדיין לוטים בערפל הן אישיותו והן כתביו הרבים של אברהם בן חנניה יגל.¹ מי שמעיין בחיבוריו העבריים חש בעליל בלמדנותו המרשימה ובמגוון שטחי התעניינותו והתמחויותיו. בדומה לחיבוריהם של בני־דורו, עזריה מן האדומים ואברהם שער אריה, ספריו של יגל מדגימים בבירור שליטה מירבית במקורות לועזיים בני־הזמן ושימוש מורכב בכתבים עבריים, לאטיניים, איטלקיים, ואפילו יוונים, שהם אפייניים ליצירה הספרותית של חכמי איטליה במאות השש־עשרה והשבע־עשרה.

על סמך קריאה בחיבוריו המקיפים, 'בית יער הלכנון' ו'ספר באר שבע', המהווים מעין אנציקלופדיות של המדעים,² קל לראות שיגל, שהיה רופא, התעניין במיוחד במדע של ימיו — הפילוסופיה הטבעית, ובכללה מאגיה טבעית, אלכימיה, אסטרונומיה ומקצועות דומים. אנשי־דורו פנו אליו בשאלותיהם הקשורות לענייני מדע ובריאות והוא כתב כמה וכמה תשובות רפואיות לחוליים (consilia), שעדיין נמצאות בכתב־יד.³ אנשי־דורו אף הם הכירו בחכמתו המיוחדת. ר' מנחם עזריה דה פאנו, למשל, מכנה אותו: 'חיד בדורנו בחכמת הגלגלים הכקי בכל החכמות'.⁴ ידידו חנניה פינצי מתאר אותו כ'חכם עדיף מנביא

* מאמר זה מבוסס על הרצאה שנישאה בקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, שהתקיים בירושלים באוגוסט 1985. הדברים שנאמרו במאמר זה יורחבו ויוצגו בהקדמה למהדורה ביקורתית ותרגום אנגלי של ספר גיא חזיון, העתיד לצאת לאור בקרוב (University of Pennsylvania Press).

¹ אולם ראה עתה ספרי: *Kabbalah, Magic and Science: The Cultural Universe of a Sixteenth Century* (University of Pennsylvania Press, 1988).
Jewish Physician, Harvard University Press, Cambridge, Mass. and London 1988

² שני החיבורים האלה נמצאים בכ"י אוקספורד, כודליאנה 1303–1306.

³ תשובותיו הרפואיות של יגל לחוליים נמצאות בכ"י מוסקבה–גינצבורג 129 (בשם 'כת רביס'). ראה ספרי (לעיל, הערה 1), פרק ב.

⁴ מנחם עזריה דה פאנו, עשרה מאמרות, כ"י שטראסבורג 3973 (ראה: J. Landauer, *Katalog der hebräischen-arabischen MSS*, Strasbourg 1881, p. 67, n. 47). פרק כט, דף 125ב. על יחסו של פאנו ליגל ראה ספרי (לעיל, הערה 1), פרק א.

... למי שנתן אלקים חכמה בלבו לדעת למצא תרופה למכה.⁵

כד בכד היה יגל בקי במקורות הקבלה. וכבר העיר מ' אידל על ההשפעה העצומה שהיתה ליוחנן אלימאנו על יגל.⁶ ידוע לנו, שיגל קרא את הליקוטים של אלימאנו והוסיף להם הערות, וגם הכיר את חיבוריו האחרים וציטט מהם פעמים רבות. בדומה לאלימאנו, יגל הבין את הקבלה בדרך המיוחדת של חכמי הרניסאנס ובפרט בדרך של פיקו דלה מיראנדולה – מיזוג של קבלה ומאגיה טבעית. כמו־כן האמין בעקרונות התיאולוגיה העתיקה, *prisca theologia*, דהיינו, שבכל דת ובכל תרבות נמצא גרעין משותף של האמת. למשל, בפרק אחד של 'בית יער הלבנון' העתיק יגל את דעותיהם של הרמיס, פיתגורס, אפולוניוס ואחרים וניסה להראות, שאמונתם דומה בעיקרה לאמונת חז"ל.⁷ ולכן, קווי־היסוד של הגותו מתמקדים בשאלת היחס ההדדי והדו־שיח בין המדע לבין הקבלה והמסורת היהודית בכללה. כאדם ששאב מתוך מקורות מורשתו וגם ממקורות המדע והפילוסופיה של הרניסאנס והשתדל להגיע לסינתזה מסוימת, ראוי יגל לתשומת־לב מיוחדת של חוקרי התקופה הנדונה.

על חייו של יגל יודעים אנו הרבה. הוא התגורר רוב ימיו בסביבות מאנטובה. בגיל מבוגר עבר לאיזור מודינה ואחר־כך לערים אחרות באיטליה הצפון־מרכזית. חייו היו חסרים יציבות כלכלית. זאת אנו יודעים לא רק מן החלקים האוטוביוגרפיים של ספרו 'גיא חזיון', שבו פירט את מצוקתו הכלכלית בעסקיו הבנקאיים בתחילת שהותו במאנטובה, אלא גם מתוך מכתבים, שבהם התלונן על קשיים דומים שליוו אותו עד סוף ימיו.⁸ יש אומרים שאפילו התנצר. פרשה זאת איננה מעניינת של מאמר זה, ורק אזכיר, שניתן להתחקות על עקבותיו של יגל כיהודי עד גיל שבעים (יגל נולד בשנת 1553), וקשה להניח שהתנצר בגיל מבוגר כזה.⁹ בין כה וכה, חייו והגותו מהווים דוגמה מעניינת ומאלפת של התרבות היהודית בסוף המאה השש־עשרה ותחילת המאה השבע־עשרה, תרבותם של

⁵ בת רבים, דף 119א. על הביטוי הראשון ראה: בבלי בבא בתרא יב ע"א; ירו' ברכות א, ד ועוד.

⁶ ראה: M. Idel, 'The Magical and Neoplatonic Interpretation of the Kabbalah in the Renaissance', in: *Jewish Thought in the Sixteenth Century*, B. Cooperman (ed.), Cambridge, Mass. and London 1983, pp. 224 ff; M. Idel, 'Major Currents in Italian Kabbalah Between 1560-1660', *Italia Judaica 2* (Rome 1986), pp. 243-262; וראה מה שהשלמתי בספרי (לעיל, הערה 1), פרק א, הערה 112.

⁷ בית יער הלבנון, חלק ב, פרק ב, דף 47א (כ"י אוקספורד בודליאנה 1304). חלק מדברי יגל מופיע בתרגום אנגלי בספר: W.W. Hallo, D.B. Ruderman and M. Stanislawski (eds.), *Heritage: Civilization and the Jews Source Reader*, New York 1984, pp. 164-165.

⁸ שיחזור מלא של חייו נמצא בספרי (לעיל, הערה 1), פרק א ובהקדמה למהדורתו של ספר גיא חזיון. וראה שם על ספר גיא חזיון כאוטוביוגרפיה. על האוטוביוגרפיה בספרות העברית של התקופה, ראה: N. Davis, 'Fame and Secrecy: Leon Modena's Life as an Early Autobiography', בהקדמה לתרגום האנגלי של חייו 'הודה מאת מארק כהן (ברפוס); ייובל, 'אוטוביוגרפיה אשכנזית מהמאה הארבע־עשרה', תרכ"ג נה תשמ"ו), עמ' 541-566.

על הפרשה הזאת ראה הנספח בספרי (לעיל, הערה 1).

פאנו, מודינה ודי רוס, על רקע של אי-יציבות ומשבר פוליטי וכלכלי בקהילות היהודיות של איטליה. אולם במקרה של יגל אנו עדים לא לנסיגה תרבותית או לריחוק והתכנסות בתוך כותלי הגיטו, אלא לדו־שיח ממושך ולהשפעת־גומלין בין התרבות היהודית לבין התרבות הסובבת.

יש עניין רב בעובדה, שאיש הרפואה והמדע הזה חיבר יצירה מיוחדת במינה כמו 'גיא חזיון'. והנה אנו קוראים באנציקלופדיה יודאיקה, שמחבר 'גיא חזיון' ומחברם של 'בית יער הלבנון' ו'ספר באר שבע' הם שני אנשים שונים,¹⁰ וזו, כמובן, טעות. ב'ספר באר שבע' יגל מזכיר במפורש את 'דרושו' 'גיא חזיון',¹¹ ומי שיקרא בעיון את כל כתביו יהיה משוכנע אף הוא, שיש לנו עניין בקורפוס אחד ויחיד ובמחבר אחד.

הספר 'גיא חזיון' לא זכה עד עכשיו לטיפול מקיף ומעמיק בידי החוקרים. ס' רות וי' דן סיכמו אמנם את הספר, אבל שניהם דנו אך ורק בחלק הראשון שנדפס ולא התייחסו כלל לחלקו השני.¹² אולם ברי, שלא נוכל להבין את הספר מבחינה ספרותית ורעיונית מבלי שנתייחס לחיבור כולו. החיבור נכתב בסביבות שנת 1578 (לפחות חלקו הראשון), כשיגל היה צעיר בן עשרים וחמש שנים, ויש בו עניין רב להבנת הגותו ודרך יצירתו של מחברו. במאמר זה אנסה לעמוד בקצרה על כמה מגמות של הספר ועל מקומו בתרבות היהודית של התקופה.

ססיל רות היה סבור, כי קיימת מסורת ספרותית ישירה מעמנואל הרומי למשה מריאנטי וממנו לאברהם יגל, וכי כל אחד מהם ניסה לחקות את יצירתו החשובה של דאנטה.¹³ אינני בא לשלול יחס כלשהו בין בעל 'הקומדיה האלוהית' לבין בעל 'גיא חזיון'. אולם ברור, שרות לא זיהה את המקור העיקרי של ההשפעה הספרותית על חיבורו של יגל. לעומתו ניסה וי' דן למקם את 'גיא חזיון' במסורת היהודית לא פחות מאשר ספרות המיוסדת על יצירתו של דאנטה. 'אין ספק', המשיך דן, 'שיצירה זו והיצירות היהודיות והלא יהודיות שבאו בעקבותיה השפיעו על יגל; עם זאת ארוג ספרו בתוך מסורת יהודית עתיקת יומין ובלתי תלוי בהשפעתו של היוצר האיטלקי הגדול'.¹⁴

לעניות דעתי, שני התיאורים האלה של יצירתו של יגל אינם מדויקים. שני החוקרים לא ירדו לעומקו של הספר, לא מבחינה ספרותית אף לא מבחינה רעיונית. את יצירתו של אברהם יגל יש לעגן בשתי מסורות ספרותיות והגותיות אחרות — זאת של בוקאצ'יו ומסורת הנובלה האיטלקית וזאת של בואיטוס וחיבורו החשוב 'תנחומי הפילוסופיה'.

¹⁰ ראה מאמרו של וי' דן בתוך: *Encyclopedia Judaica*, IX, Jerusalem 1971, p. 1267.

¹¹ ראה: ספר באר שבע, חלק ב, פרק ו, דף 25א (כ"י אוקספורד בודליאנה 1306).

¹² ראה: C. Roth, *The Jews in the Renaissance*, Philadelphia 1959, pp. 330-331; וי' דן, הסיפור העברי בימי הביניים, ירושלים 1974, עמ' 202-221. החלק הראשון של ספר גיא חזיון נדפס פעם אחת בלבד על-ידי אברהם ברוך מני, נא אמון תר"מ. וראה גם הערה 17 להלן.

¹³ רות, שם, עמ' 330 ואילך.

¹⁴ דן (לעיל, הערה 12), עמ' 205.

השפעתו של בואיטיוס על התרבות האירופית של ימי הביניים ושל הרניסאנס היתה עצומה, והוא גם הטביע את חותמו על ספרו של דאנטה.¹⁵

החלק הראשון של 'גיא חזיון' כולל תשעה סיפורים שבאמצעותם התכוון יגל, בצורה מלאכותית למדי, ללמד מוסר השכל. חלקם של הסיפורים הללו לקוח מן המציאות שבה חי המחבר; אולם מרביתם מבוססים, בלי שום ספק, על נובלות איטלקיות בנות הזמן שיגל תירגם לעברית והתאים לצרכיו היהודיים. יגל, כמוכן, לא היה הראשון שניצל את הספרות והפולקלור של אירופה לצרכים יהודיים, ואפשר למצוא סיפורים דומים לאלה של 'גיא חזיון' בספרות היהודית העתיקה. אולם, אין ספק שיגל הכיר הרבה מקבצי הנובלות וכמו מחברים ומלקטים איטלקיים אחרים בני-דורו ראה בספרות זו מקור של הנאה ושל תועלת מוסרית גדולה כאחד, כפי שיוכיחו שתי הדוגמאות שלהלן.

אחד הסיפורים היפים בספר 'גיא חזיון' הוא סיפור על אדם שאהב את אשתו של חברו. לאחר שרצח את הבעל במהלך צייד של חזירי-בר ביקש הגיבור לשאת את האלמנה לאשה. האשה, שגילתה את המעשה המגונה, החליטה לנקום ברוצח בעלה: היא השקתה אותו יין, ומשהשתכר — ניקרה את עיניו.¹⁶ הסיפור, מסתבר, מצוי בחיבורו הידוע של אפוליאוס (Apuleius) 'חמור הזהב'. יגל מצא את הסיפור בתוך קובץ של נובלות שנדפס בוונציה בשנת 1574 בשם: *La iacevol notte et lieto giorno, opera morale di Nicolao Granucci*. גירסתו של יגל שונה מעט מזו של גראנוצ'י: יגל אינו מאריך בסיפור הצייד והרצח; הוא מביא בפירוט את סיפור אכלה של האשה ואת צניעותה; בעיניו תמצית הסיפור היא חטאו של הנאשם והוא מפיק ממנו מוסר השכל.¹⁷

ובדומה לכך סיפוריה של אשה שניסתה להציל את בעלה מידי שודדיים שעמדו למכרו לעבדות ונאלצה להקריב לשם כך את תומתה, כספה ומוסריותה. הסיפור נמצא בקובץ

¹⁵ ראה, למשל: R. Patch, *The Tradition of Boethius: A Study of his Importance in Medieval Culture*, New York 1935. על התרגום העברי של חיבורו של בואיטיוס, ראה: *Boezio de consolatione philosophiae*, traduzione ebraica di Azaria ben R. Joseph ibn Abba Mari detto Bonafoux Bonfil Astruc 5183-1423, S.J. Sierra (ed.), Turin—Jerusalem 1967; M. Steinschneider, *Die hebraeischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher*, Berlin 1893, pp. 466-467. על הכרותם של יהודי מאנטובה עם ספרו של בואיטיוס, ראה: צ' ברוכסון, 'הספרות הפרטיות של יהודי צפון איטליה בשלהי הרנסנס', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, תשמ"ה, עמ' 282, 347.

¹⁶ צינברג אפילו חשב, שיגל תיאר כאן את מציאות חייו שלו עצמו וראה בסיפור הוכחה לכך, שיהודי הרניסאנס היו ציידים. ראה: I. Zinberg, *A History of Jewish Literature* (English transl. by B. Martin), Cincinnati—New York 1974, IV, p. 126.

¹⁷ G. Busi, 'Sulla Ge Hizzayon (la valle della visione) di Abraham Yagel', *Annali della Facolta' di Lingue e Letterature Staniere di ca' Foscari* 23 (1984), p. 19. המחבר הזכיר אמנם את גראנוצ'י בקשר ליגל אולם לא ראה את הדמיון שבין שני הסיפורים. ראה ספר גיא חזיון, מהדורת מני, עמ' יג"ב ואילך. מאמרו של בואיטיוס ראוי לתשומת-לב מיוחדת כנסיון הראשון לראות את ספר גיא חזיון בהקשר הספרותי-איטלקי של המאה השש-עשרה.

הנובלות של מאסקויו וגם בחיבורו הנ"ל של גראנוצי.¹⁸ כמו בדוגמא הראשונה, שינה יגל גם כאן מן הסיפור המקורי, ובהתאם לצרכיו בנה דרשה ארוכה מאד, מלאכותית ובלתי-משכנעת. יגל מצא בנובלות האלה כלי דידיקטי להטפת מוסר, וברור שחשב, כי יוכל למשוך את לב קוראיו בעזרת סיפורים כאלה של אהבה, נקמה, רצח ואינטריגות רבות.

*

בהקשר זה כדאי להצביע על פן אחר של ס' גיא חזיון, המושפע כולו מן המסורת של הנובלה. לא רק הסיפורים עצמם לקוחים מנובלות מסוימות, אלא גם המסגרת הכללית של הספר, לפחות חלקו הראשון. לכל קובץ של נובלות העמיד המחבר רקע מתאים שיציג ויצדיק את הסיפורים שהשתמש בהם אחר-כך. הקדמה כזאת נקראת cornice או *frametele* (=סיפור מסגרת), והיא מעניקה לספר כולו אחידות ספרותית ורעיונית. אחת הצורות השכיחות של הקדמות כאלה היא הקדמה המתארת אסון או טרגדיה כללית או פרטית — מלחמה, רעב, או משבר כלשהו. מסגרת דומה יש גם לספר גיא חזיון: המחבר יושב בבית-הסוהר ומתלונן בפני אביו, הבא לבקר אותו בדמות מגיד, רוח, או נשמה בלי גוף, על הצרות שפקדו אותו. השניים יוצאים ל'נסיעה שמיימית', שבמהלכה הם מפסיקים מדי פעם את שיחתם כדי לשמוע סיפורים של דמויות שונות, שאותן הם פוגשים בדרכם. בסוף החלק הראשון של הספר המספר נמצא שוב בבית-הסוהר. גם בחלק השני מתקיימת המסגרת של הישיבה בבית-הסוהר, הנסיעה השמיימית והחזרה לבית-הסוהר, ומסגרת זו נותנת צורה לספר כולו.¹⁹

בנוסף למסגרת נוסח בוקאצ'יו והנובלה האיטלקית ניכרת היטב בחיבורנו גם השפעתו של בואיטיוס והסוג של 'ספרות הניחומים', *consolatio* (זאת בתנאי שנתייחס לשני חלקיו של הספר כאל יחידה אחת). הדגם של בואיטיוס ידוע מאוד. תחילה בא תיאורו של איש נדכא ונשבר למרות מוסריותו, דמות דומה לאיוב, שחייו מעין טרגדיה. דרך סבלו וייסוריו הרבים הגיבור מגיע, בסופו של דבר, להבנת האמת העליונה והצדק האלוהי, שהיו נסתרים ממנו בראשונה. הוא משיג את ההשכלה העמוקה באמצעות מדריכים אליגוריים, שמורים לו ומאירים לו את האמת הצרופה. הדמות הכולטת ביותר היא גבירת הפילוסופיה, אשר מפיה ומפיהן של דמויות אחרות, המגלמות רעיונות מופשטים, המספר קונה השכלה ולומד להבין את עולמו ואנושיותו.²⁰

¹⁸ הסיפור המקביל בחיבורו של גראנוצי הוא: 'Novella di Federico e Giulia Messinesi', שם, עמ' 129 ואילך; ואצל מאסקויו: R. di Marco (ed.), *Bologna 1968*, pp. 274. ff. ראה ספר 'גיא חזיון', מהדורת מני (לעיל, הערה 12), עמ' לז"ב ואילך.

¹⁹ על המושג cornice, ראה, למשל: R.J. Clements and J. Gibaldi, *Anatomy of the Novella: The European Tale Collection from Boccaccio and Chaucer to Cervantes*, New York 1977, pp. 36 ff.

²⁰ על המסורת של בואיטיוס ראה, למשל: M.H. Means, *The Consolatio Genre in Medieval Literature*, Gainsville 1972; E. Reiss, *Boethius*, Boston 1982

יגל קרא בעיון את ספרו של בואיטיוס 'תנחומי הפילוסופיה' וציטט ממנו כמה פעמים. יתירה מזאת: הוא אימץ את המבנה הרעיוני של זה בחיבורו שלו. בעקבותיו של בואיטיוס חילק יגל את תהליך ההארה וההשכלה לשלושה שלבים: בשלב הראשון המספר זועק על מצבו המר, מתייאש מחייו וממעשיו ומתלונן על הוולדו. בשלב השני מופיע אביו של המספר ומשמש בתפקידה של גבירת הפילוסופיה, העתידה להופיע בעצמה בחלקו השני של הספר. האב מרחם על בנו, נותן לו הזדמנות לשפוך את לבו ולספר בפרוטרוט את כל הקורות אותו עד שהכניסוהו לבית-הסוהר, וגם מלווה אותו בנסיעה השמימית, שם מזדמנות לו פגישות נוספות עם דמויות אחרות. כמו אצל בואיטיוס, המספר מקבל תחילה תרופה קלה לכאביו, בחלק הראשון של הספר, בראשית נסיעתו; ובסוף החלק השלישי, הוא מקבל תרופה חזקה. במקום הדמויות המופיעות בנובלות של החלק הראשון, נפגש המספר בחלק השני של החיבור עם מדריכים עליונים ורוחניים יותר. כך הוא לומד את האמת האלוהית על שר ועונש, על ההשגחה האלוהית ועל המשמעות העמוקה של חייו ותפקידו כבן-אדם, ובמקרה של יגל – את הבשורה הנעלה של הקבלה היהודית. משום כך, המפתח להבנת המסגרת הכללית של ספרו של יגל מצוי במבנה של 'תנחומי הפילוסופיה' של בואיטיוס.

עניין שהותו של יגל בבית-הסוהר ראוי לתשומת-לב מיוחדת. אין כל סיבה להטיל ספק במהימנות ההיסטורית של תיאור המאסר. ייתכן, שיגל הגיע למצב כלכלי ירוד, כמו שאמנם תיאר, ובעטיו הושם לבסוף במאסר. יחד עם זאת, סיפור המאסר, בלי ספק, הוא מיטאפורה שכיחה בספרות הניאוראפלטונית של מאסר הנשמה בתוך הגוף, במלכודת החומריות. הנשמה איננה חופשייה ליהנות מהשכלה ומהארה עד למועד יציאתה מכבלי הגוף. כמובן זה ספרו של יגל הוא מעין טיול רוחני, המציג בפני קוראיו תכנית של עידוד והיטהרות, של תקווה נוכח היאוש האנושי, תכנית שיש בה תשובה, המרה והתגלות.²¹ ס' גיא חזיון הוא דוגמה יהודית מובהקת של אותה מסורת עתיקת-יומין שכרוכים בה ס' עזרא השני, ס' ברוך, קיקרו והחלום של סקיפיו, הפימאנדר, אוגוסטינוס, דאנטה ועוד. בצדק העיר י' דן, שהסוג הספרותי הזה כבר נמצא בספרות היהודית העתיקה. יגל, מכל-מקום, שאב ישירות, ובעיקר, מיצירתו של בואיטיוס.

הבה נסכם את הנקודה הזאת במובאה משל חכם איטלקי בן-דורו של יגל, שגם הוא השפיע עליו מאוד – הרופא והסופר ג'ירולמו קארדאנו:²² 'מאסר הוא ראש האסונות, כי בבית-הסוהר שולטים חשיכה, טומאה, בדידות, אזיקים וכל מיני צרות אחרות. על-כן מה הם החיים אם לא מאסרו של השכל האנושי, שהוא גרוע ממאסרו של הגוף, שהרי בואיטיוס

²¹ P. Courcelle, 'Tradition Platonicienne et traditions chrétiennes du corps-prison', *Revue des Etudes Latines* 43 (1965), pp. 406-443
²² J. Cardan, *His Three Books of Consolation English'd*, III, London 1983, chap. 3, p. 147

לא כתב טוב יותר [בהיותו חופשי] ממה שכתב בבית-הסוהר'. יגל היה מסכים בוודאי עם דעתו של קארדאנו בעניין זה.

כדי להסיר כל ספק באשר להשפעתו המכרעת של בואיטיוס על יגל, נביא עתה הוכחה מן החלק השני של ס' גיא חזיון. בעלייתם השנייה השמימה של המספר ואביו, הם פוגשים שלוש גבירות, וכך מתאר יגל את האשה הראשונה:

דמות האשה הראשונה כדמות שרית נכבדת מאד ופניה יקרים ועיניה דולקי' ובהירי'... והאשה הזאת היתה זקנה כל כך עד שלא היה דומה גופה לגוף שום אדם אשר הוא חי על פני האדמה... ובשולי מעילה אשר עליה היה חתום חותם ואות התיו מימינה ומשמאלה. אמנם מלפניה ומאחוריה שולי אותו המלבוש היו קרועי' אשר קרעו מעליה אנשי זדון אשר בקשו לשכב עמה שלא כדרכה לאונסה. בידה הימינית היתה נושאה ספרים ובשמאלית כעין שבט מושל מצופה מזהב פסול.²³

בלי להיכנס לפרטים, תיאור זה ותיאורו של בואיטיוס את גבירת הפילוסופיה הם כמעט זהים. אולם יגל עוד מוסיף ומביא לפנינו גם שתי נשים אחרות: האחת מייצגת את מקצוע האסטרוולוגיה והאחת את המדע האלוהי שהוא, בעצם, הקבלה. מי שמכיר את השקפותיו של יגל על מאגיה, מדעים ורפואה מכיר גם את המושג של שלושת העולמות — הארצי, השמימי והשכלי — שיגל הירבה להשתמש בו, במיוחד הרעיון של השתלשלות העולמות האלה. המושג הזה דומה, כמובן, למושג הקבלי של אבי"ע, וזהה עם החלוקה של קורניליוס אגריפוס בספרו המפורסם *De Occulta Philosophia* (הפילוסופיה הנסתרת).²⁴ אצל יגל סוד זה היה עקרון מרכזי בהבנת האלוהות, מעשה-בראשית ומעשה-מרכבה, והוא הלקח העיקרי שרכש יגל מעלייתו השמימה עם אביו.

נוסף על שלוש הגבירות האמורות מופיעות בספרו של יגל דמויות של שתי נשים נוספות: דמות האשה המגלמת את המושג 'פורטונה'²⁵ ודמות האשה המגלמת את המושג 'אם הלשונות', הלשון העברית.²⁶ ברצוני להתבונן כאן בהיבט אחד של הדמויות הללו. לעניות דעתי, הן מציגות דוגמה נדירה של השפעת הציור האיטלקי על תודעתו של יהודי שחי בשלהי הרניסאנס: יגל השתמש בסמל ציורי כדי להדגים מושג מופשט. ממחקרים היסטוריים של אמנות הרניסאנס אנו לומדים על חשיבותה של האיקונוגרפיה הסמלית של המאות השש-עשרה והשבע-עשרה.²⁷ בתקופה זו נדפסו ספרים רבים של תמונות ושל

²³ ספר גיא חזיון, כ"י סינסינאטי, היברו יוניון קולג', 743, חלק ג', דף 54.

²⁴ על מושג זה ומקומו בהגותו של יגל ראה ספרי (לעיל, הערה 1), פרק א. על היחס בין אגריפוס ויגל ראה במיוחד פרק ט שם.

²⁵ ראה כ"י סינסינאטי (לעיל, הערה 23), חלק כ, עמ' 58.

²⁶ ראה כ"י סינסינאטי, שם, חלק קי"ד, עמ' 78.

²⁷ ראה במיוחד: E.H. Gombrich, 'Icones Symbolicae: Philosophies of Symbolism and their Bearing on Art', in: *Symbolic Images: Studies in the Art of the Renaissance*², II, Edinburgh 1978; P.M.

אמבלמאטיקה — emblems, impresa — שגילמו מושגים ורעיונות ידועים ושהיו, בין השאר, גם תוצאת המסורת האריסטוטלית והמסורת הניאו־אפלטונית. במסורת האריסטוטלית, הספר המפורסם ביותר מסוג זה היה הקובץ של ריפה (Cesare Ripa).²⁸ אצל ריפה, הסמל ייצג את המושג הבא למלא את מקומן של מלים כתובות. בספרו מוקצה מקום חשוב לתמונה של גבירת הפילוסופיה של בואיטיוס, הבאה בלוויית הטקסט הרלוואנטי המלא מ'נחומי הפילוסופיה'. התמונות של הגבירות האחרות מופיעות אף הן בספרו של ריפה וכן גם בספרים דומים.

בהקשר של יגל, מן הראוי להדגיש במיוחד את החשיבות שיש לתודעת הסמלים האלה במסורת הניאו־אפלטונית. במסורת זו, אמת המשתקפת בסמל חזותי קרובה יותר לאמת האלוהית מאשר אמת המתבטאת במלים גרידא. הסמל שאנו רואים בעינינו לא רק מלמד אותנו, אלא אף חודר דרך עינינו למוחנו וללבנו. לסמל כזה יש כוח מאגי מובהק. בדומה לכלי־נגינה, הסמל מאפשר לדמויות העליונות והרוחניות לרדת מעולמן השכלי והרוחני לעולם הארצי, להיגלות בפני בני בשר ודם, לעורר אותם להשכלה ולתמורה ולהביא להם הארה והשראה. מן השימוש שעושה ס' גיא חזיון באיקונוגרפיה אפשר להסיק, שאברהם יגל הכיר היטב את הספרות של סמלים חזותיים והשתמש בה כדי לעורר את תשומת־לב קוראיו העבריים. אינני מכיר תקדים של שימוש כזה בספרות העברית שלפני יגל.²⁹

בתיאורי הקצר שלעיל ניסיתי להצביע על כמה דרכים שונות ועל מסגרות ספרותיות ותרבותיות, שיש בהן כדי להעריך את ייחודו של הספר 'גיא חזיון' של אברהם יגל בספרות העברית. בוקאצ'יו ובואיטיוס ולא דאנטה, הם־הם המקורות העיקריים שקבעו את דמותו של הספר; המסורת של בוקאצ'יו והנובלה האיטלקית הן שעיצבו את תוכנו של הספר ואת מבנהו. גם המסורת הניאו־אפלטונית של בואיטיוס, של עלייה מן המאסר החומרני בהדרגת גבירת הפילוסופיה, היא יסוד חיוני ביצירתו של יגל. ולבסוף: חשיבותה של התמונה, של הסמל החזותי, ככלי־הוראה והתעוררות רוחנית בתודעתו של יגל, היהודי שחי ויצר בסוף תקופת הרניסאנס ובתחילת תקופת הבארוק.³⁰

לפיכך, אין לראות בחיבורו של יגל המשך וחיקוי בלבד של יצירות תרבותיות־יהודיות קודמות. לפנינו בחירה מודעת שבחר סופר יהודי להשתמש באיסטראטגיות ספרותיות ואיקונוגרפיות כדי להבליט ולבשר את תורתו היהודית. הנסיון הנועז שעשה יגל

Daly, *Literature in the Light of the Emblem: Structural Parallels Between the Emblem and Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Toronto-Buffalo-London 1979; M. Praz, *Studies in Seventeenth Century Imagery*, I-II, London 1939; R. Klein, *Form and Meaning: Essays on the Renaissance and Modern Art* (trans. by M. Jay and L. Wieseltier), New York 1979

²⁸ ראה, למשל: E.A. Masar, *Cesare Ripa, Baroque and Rococo Pictorial Imagery*, New York 1971.

²⁹ אולם השווה הז'אנר בשירה העברית שגילה לאחרונה ד' פגיס בספרו: על סוד חתום, ירושלים 1985.

³⁰ השווה בהקשר זה: G. Sermoneta, 'Aspetti del pensiero moderno nell'ebraismo italiano dell'eta' Barocca', *Italia Judaica* 2 (Rome 1986), pp. 17-35

להשתמש בז'אנרים חדשים כדי להפיץ את תורתו אין בו כדי להפתיענו. אותו אברהם יגל העתיק ואימץ את המדריך להוראת עיקרי הנצרות של התיאולוג הנוצרי קאניסיוס (Canisius) בספרו העברי 'לקח טוב'.³¹ גם ספריו האנציקלופדיים נשענים על דגם ספרותי של חכמי-הטבע של המאה השש-עשרה, במיוחד זה של קארדאנו, דלה פורטה ואחרים.³² חיבורו של יגל, בצורתו, במבנהו וברעיונותיו, הוא דוגמה מאלפת לחדירת התרבות האיטלקית של סוף המאה השש-עשרה לתודעתו של הוגה יהודי, מחד גיסא, ולשימוש שהוגה זה עשה בה כדי להוכיח לעצמו ולקוראיו את גדולתה וחיוניותה של התרבות היהודית, מאידך גיסא.

³¹ ראה: S. Maybaum, *Abraham Jagel's Katechismus Lekahtob*, Berlin 1892

³² השווה: A. Melamed, 'The Hebrew Italian Renaissance and Early Modern Encyclopedias', *Rivista di Storia della Filosofia* 40 (1985), pp. 91-112